

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА І МЕТОДУ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Червоний Ю. С. – к.ю.н., професор, член-кореспондент АПРн України

Опублікована: Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С. 157-170

Під сімейним правом розуміють сукупність правових норм, регулюючих особисті немайнові і пов'язані з ними майнові відносини, що виникають із шлюбу, спорідненості, усиновлення й прийняття дітей на виховання. Стаття 2 Сімейного кодексу України (далі – СК) встановлює: «1. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові і майнові відносини між подружжям, між батьками і дітьми, усиновителями і усиновленими, між матір'ю і батьком дитини відносно її виховання, розвитку й утримання. 2. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові і майнові відносини між бабкою, дідом, прабабкою, прадідом і онуками, правнуками, рідними братами і сестрами, мачухою, вітчимою і падчеркою, пасинком. 3. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові і (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, вказаними в ньому». У цьому випадку перелічені відносини, які є предметом сімейного права як галузі або підгалузі права.

В літературі немає єдності щодо поняття сімейного права як галузі права. Одні автори вважають сімейне право підгалуззю цивільного права або частиною цивільного права¹, інші – самостійною галуззю права².

¹ Див.: Вильнянский С. И. Лекции по советскому гражданскому праву. Ч. 1. – Х., 1958. – С. 14–15; Иоффе О. С. Советское гражданское право (курс лекций). – 1958. – С. 15, 28–29; Советское семейное право. – К., 1982. – С. 18–19; Антокольская М. В. Семейное право. – М., 1999. – С. 31–36; Гражданское право. Т. 3. – М., 1999. – С. 258–267. Розробники проекту ЦК також вважають, що сімейно-правові відносини є цивільно-правовими (див.: Українське право. – 1999. – № 1. – С. 21). Іншої думки дотримуються розробники проекту Сімейного кодексу України.

² Див.: Рясенцев В. А. Семейное право. – М., 1971. – С. 8–20; Белякова А. М., Ворожейкіт Е. А. Советское семейное право. – М., 1974. – С. 10–12; Матвеев Г. К. Советское семейное право. – М., 1985. – С. 34–37; Семейное право України. – К., 1997. – С. 14; Косова О. Ю. Предмет семейного права и семейное законодательство // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 73–77; Советское семейное право. – М., 1982.

Для відповіді на питання про поняття сімейного права як галузі права потрібно визначити його предмет регулювання, метод правового регулювання, функції, принципи. Основою поділу права на галузі є предмет регулювання, тобто сукупність однорідних суспільних відносин, яка в зв'язку з її специфічністю вимагає особливого регулювання. Своєрідність регульованих відносин, як зазначає В. Яковлев, обумовлює не тільки існування галузі права, а й її функціональне призначення та особливості соціально-юридичного змісту, які знаходять свій концентрований вираз у таких загальних засадах галузі, як принципи, метод, механізм впливу на відносини, котрі вони опосередковують³. Більшість авторів, що досліджують питання про предмет сімейного права, вважають, що предметом сімейного права як галузі права є немайнові та пов'язані з ними майнові відносини, що виникають із шлюбу, спорідненості, усиновлення і прийняття дітей на виховання⁴.

Однією з особливостей предмета сімейного права є співвідношення особистих немайнових і майнових відносин, регульованих сімейним правом. Донедавна переважна більшість вчених, що займаються проблемами сімейного права, вважали, що в сімейному праві на перший план виступає регулювання особистих немайнових відносин в сім'ї. Цю точку зору висловлювали як автори, котрі стверджують, що сімейне право є самостійною галуззю права (В. Рясенцев, Г. Матвеев, Є.

– С. 3–10; Толстой Ю. К. Гражданское право и гражданское законодательство. – Правоведение. – 1998. – № 2. – С. 136; Семейное право України. – К., 2002. – С. 13–14.

³ Див.: Советское семейное право. – М., 1982. – С. 3.

⁴ Дещо своєрідно визначає предмет сімейного права В. Гопончук. Він вважає, що предметом сімейного права є сукупність норм, які регулюють особисті немайнові права і впливаючі з них майнові відносини людей, що виникають на ґрунті шлюбу і сім'ї (див.: Семейное право України. – К., 2002. – С. 14). В цьому визначенні є два недоліки: 1) предметом галузі права не може бути сукупність норм. Сукупність норм – це галузь права, а не її предмет; 2) норми права не регулюють права, а встановлюють права. Особисті суб'єктивні права та обов'язки виникають внаслідок урегулювання правом суспільних відносин.

Ворожейкін, В. Яковлев, Є. Суханов), такі автори, котрі стверджують, що сімейне право є складовою частиною, підгалуззю цивільного права.¹

Разом з тим М. Антокольська і Н. Єгоров² вважають, що в сімейному праві на перший план виступає регулювання майнових відносин. Свою думку вони обґрунтовують не тільки тим, що, як вони стверджують, є незначна кількість норм сімейного права, котрі регулюють особисті немайнові відносини. Ця обставина, як зазначає Н. Єгоров, не має вирішального значення. На його думку, переважне значення майнових відносин у сімейному праві зумовлено тим, що особисті немайнові відносини в сім'ї регулюються державою остільки, оскільки вони тісно пов'язані з майновими відносинами і певним чином впливають на них. Так, особисті немайнові відносини з виховання дітей залучаються до сфери правового регулювання передусім тому, що вони тісно пов'язані з майновими відносинами по утриманню і вихованню дітей і внаслідок цього зачіпають економічні інтереси суспільства, яке не спроможне взяти на себе турботу і витрати по утриманню і вихованню дітей³. З наведеною точкою зору навряд чи можна погодитися, оскільки майнові відносини в сім'ї виникають лише за наявності особистих немайнових відносин і обслуговують їх. Так, між подружжям спочатку виникають особисті немайнові відносини, а потім – майнові відносини. Майнові відносини, регульовані сімейним законодавством, можуть виникнути лише за наявності особистих немайнових відносин. Вони сприяють виконанню одного з основних завдань сімейного законодавства – зміцненню сім'ї. Аліментні правовідносини між батьками і дітьми сприяють належному здійсненню особистих правовідносин щодо виховання дітей, тобто обслуговують ці особисті немайнові правовідносини, а відтак, похідні від них. Слід зазначити, що регульовані сімейним законодавством особисті немайнові і майнові відносини мають низку спільних ознак. Вони залежать від сімейно-правового становища особи, для них характерні непередаваність і невідчужуваність прав і обов'язків. Вони, як правило, виникають на основі своєрідних юридичних фактів: шлюбу, спорідненості, встановлення опіки і піклування, хоча зараз майнові відносини між подружжям можуть регулюватися шлюбним контрактом (шлюбним договором), але для вступу шлюбного контракту (шлюбного договору) в силу необхідна наявність шлюбу, тобто і тут виявляється похідність майнових

відносин від особистих немайнових. Правове регулювання сімейних особистих немайнових і майнових відносин спрямоване на виконання завдань, передбачених ст. 1 Сімейного кодексу України. Таким чином, однією із специфічних ознак відносин, що регулюються сімейним правом, є переважне значення особистих немайнових відносин. Майнові відносини, регульовані сімейним правом, похідні від особистих немайнових відносин.

Особливістю сімейних відносин, як підкреслено в літературі, є їх суб'єктний склад. Їх учасниками можуть бути тільки члени сім'ї⁴.

Разом з тим не всі відносини між членами сім'ї, як зазначає Н. Єгоров, є сімейними правовідносинами. Так, при укладанні договору позики між сестрою і братом, що проживають в одній сім'ї, виникають майнові відносини, які регулюються не сімейним, а цивільним правом. У разі поширення одним членом сім'ї відомостей, що порочать честь, гідність і ділову репутацію іншого члена сім'ї, між ними виникають особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом. Між членами сім'ї можуть виникнути також трудові, адміністративні правовідносини⁵. Однак з наведених прикладів не можна робити висновок, який роблять М.Антокольська⁶ та Н. Єгоров⁷, про відсутність у сімейному праві матеріального критерію для відмежування сімейних відносин від цивільних. У зазначених випадках правовідносини виникають не з шлюбу, спорідненості, усиновлення і прийняття дітей на виховання, а з інших фактів.

Для сімейних відносин також характерно, що їх регулювання залежить від сімейно-правового стану особи. Сімейне право регулює відносини між членами сім'ї залежно від їх сімейно-правового стану, як між подружжям, між батьками і дітьми і т. ін., а не як між членами громадянського суспільства. У зв'язку з тим, що сімейне право регулює відносини, котрі виникають із шлюбу, спорідненості, усиновлення і прийняття дітей на виховання, вони, як зазначає Є. Ворожейкін, мають особисто-довірчий характер⁸.

Сімейні відносини, як зазначають у літературі, мають безеквівалентний і невідплатний характер⁹.

Для відносин, регульованих сімейним правом, на відміну від відносин, регульованих цивільним правом, характерним є таке:

¹ Див.: Иоффе О. С. Советское гражданское право. Ч. 3 – Л., 1965. – С. 176; I Советское семейное право. – К., 1982. – С. 12.

² Див.: Антокольская М. В. Вказ. праця. – С. 14-17; Гражданское право. Т. 3. – М., 1999. – С. 255-258, 286-267.

³ Див.: Гражданское право. Т. 3. – М., 1999. – С. 258.

⁴ Див.: Советское семейное право. – К., 1982 – С. 16.

⁵ Див.: Гражданское право. Т. 3. – М., 1999. – С. 253.

⁶ Див.: Антокольская М. В. Вказ. праця. – С. 11-12.

⁷ Див.: Гражданское право. Т. 3. – М., 1999. – С. 254.

⁸ Див.: Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. – М., 1972. – С. 47, 49.

⁹ Див., напр.: Советское семейное право. – М., 1982. – С. 10; Белякова А. М., Ворожейкин Е. А. Вказ. праця. – С. 11; Советское семейное право. – К., 1982. – С. 16; Косова О. Ю. Вказ. праця. – С. 76.

а) ці відносини виникають із шлюбу, спорідненості, усиновлення і прийняття дітей на виховання;

б) у відносинах, регульованих сімейним правом, особисті немайнові відносини мають визначальний характер. Майнові відносини похідні від особистих немайнових відносин. Вони можуть виникнути лише за наявності особистих немайнових відносин.

в) вони є специфічними за своїм суб'єктним складом. Учасниками їх можуть бути тільки члени сім'ї;

г) регулювання відносин між членами сім'ї залежить від їх сімейно-правового становища як подружжя, батьків і дітей і т. ін., а не як членів громадянського суспільства;

г) відносини, регульовані сімейним правом, мають особисто-довірчий характер¹. У зв'язку з цим сімейні права і обов'язки не передаються і не відчужуються ні за одностороннім волевиявленням, ні за угодою сторін². Це положення закріплено в п. 1 сі. 14, п. 1 ст. 15 СК. Особисто-довірчий характер сімейних правовідносин визначає і таку особливість регулювання сімейних правовідносин як недопустимість правонаступництва³.

д) для сімейних відносин характерним є і те, що вони мають безеквівалентний і невідплатний характер.

Майнові відносини, регульовані сімейним правом, мають низку особливостей, що відрізняють їх від майнових відносин, регульованих цивільним правом. Спільним для майнових відносин, регульованих цивільним правом, і для майнових відносин, регульованих сімейним правом, є те, що ці відносини мають майново-вартісний характер. Однак, як зазначалося, майново-вартісні відносини регулюються не тільки цивільним правом. Майновими відносинами є податкові й інші фінансові відносини, а також відносини з видачі зарплати, пенсій. Однак вони не регулюються цивільним правом. Для майнових відносин, регульованих сімейним правом, характерні перелічені ознаки відносин, регульованих сімейним правом. Крім того, для майнових відносин, регульованих сімейним правом, характерно те, що учасники цих відносин виступають не як самостійні товаровласники, а як члени сім'ї. Вони не опосередковують обмін товару на гроші і товару на товар. Тому вони не мають еквівалентного і відплатного характеру. Майнові відносини, регульовані цивільним правом, пов'язані з

виробництвом, обміном і розподілом матеріальних цінностей. Майнові відносини, регульовані сімейним правом, спрямовані на зміцнення сім'ї, виконання сім'єю її функцій, при цьому не тільки господарської функції, а й виховної. При регулюванні сімейних відносин до більшості з них не застосовується взаємооціночний критерій, який, на думку Н. Єгорова, становить ту загальну властивість, що дозволяє об'єднати майново-вартісні і особисті немайнові відносини в одному предметі цивільного права⁴. При цьому Н. Єгоров підкреслює, що оціночний характер мають всі суспільні відносини, а взаємооціночна ознака характерна тільки для тих відносин, які входять до предмета цивільного права. У майнових відносинах взаємна оцінка виявляється у вартісній формі, а в немайнових – в етичній чи іншій соціальній формі⁵.

Як уже говорилося, взаємооціночний характер властивий не тільки відносинам, що регулюються цивільним правом. Він може мати місце і у відносинах, що регулюються трудовим правом. Для більшості ж сімейних відносин ця ознака не характерна⁶. Це зазначав і Н. Єгоров. Згодом він змінив свою точку зору і почав стверджувати, що сімейне право є однією з підгалузей цивільного права⁷. На думку Н. Єгорова, взаємооціночний характер застосовується до аліментних відносин, до відносин загальної спільної власності людей, до особистих немайнових відносин між подружжям і до особистих немайнових відносин між батьками і дітьми⁸. З цим твердженням навряд чи можна погодитися. Діти і батьки не вибирають один одного. До особистих немайнових прав і обов'язків батьків належать права батьків визначати прізвище дитини, її ім'я, право і обов'язок по вихованню дитини, право на спілкування з дитиною, право на визначення місця проживання дитини (статті 145, 146, 150, 151, 153, 160 СК) та інші особисті немайнові права. Ці права виникають у батьків з моменту народження дитини і дитина не в змозі їх оцінювати. Навіть у разі позбавлення батьківських прав поведінку батьків оцінює не дитина, а суд, що вирішує дане питання (ст. 164 СК). При цьому суд може врахувати думку дитини, а може винести рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають інтереси дитини (ст. 171 СК). Не застосовується взаємооціночний характер і до більшості особистих немайнових правовідносин людей. Подружжя мають право на материнство і батьківство, на повагу до

¹ Див.: Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. — С. 47, 49; Косова О. Ю. Вказ. праця. — С. 73; Белякова А. М., Ворожейкин Е. М. Вказ. праця. — С. 11.

² Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 13; Матвеев Т. К. Вказ. праця — С. 35; Гражданское право. Т. 3. — М., 1999. — С. 307; Советское семейное право. К., 1982. — С. 18.

³ Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 13.

⁴ Див.: Гражданское право. — Т. 1. — М., 1998 — С. 5, 25, 27; Рясенцев В. А. Семейное право. — М., 1971. — С 17; Толстой Ю. К. Гражданское право и гражданское законодательство. // Правоведение. — 1998. — № 2. — С. 136.

⁵ Див.: Гражданское право. Т. 1. — М., 1999. — С. 7.

⁶ Див.: Гражданское право. Ч. 1. — СПб., 1996. — С. 14.

⁷ Див.: Гражданское право. Т. 1. — М., 1999. — С. 15, 22.

⁸ Див.: Гражданское право. Т. 3.— М., 1999.— С. 260-261.

своїєї індивідуальності, своїх звичок і прагнень, на зміну прізвища, на вибір місця проживання (статті 49, 50, 51, 53, 56 СК) та інші особисті немайнові права і обов'язки. Подружжя, які будь-яка людина, мають право на життя, свободу і особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя, на свободу віросповідання, на вибір професії і роду трудової діяльності, право на освіту. При здійсненні більшості зазначених прав чоловік і жінка, як будь-яка людина, самі оцінюють свою поведінку, їх поведінку оцінює і держава. Оцінка іншої людини правового значення не має. Як правило, взаємооціночний критерій не застосовується і при регулюванні аліментних відносин. Безперечно, аліментні відносини мають майново-вартісний характер. Однак розмір аліментів, що стягуються на користь однієї з осіб, батьків і дітей, а також інших осіб, які зобов'язані платити аліменти, визначає, як правило, суд (статті 80, 182, 183, 200, 272 СК). Застосування взаємооціночного критерію при стягненні аліментів може мати місце тільки в тому випадку, якщо подружжя укладуть між собою договір про сплату аліментів або передбачать сплату аліментів на утримання одного з них у шлюбному договорі (статті 78, 92 СК). Батьки можуть також укласти між собою договір про сплату аліментів на дитину, в якому передбачаються розмір і строки сплати аліментів (ст. 189 СК). У цьому випадку також застосовується взаємооціночний критерій, якщо один з батьків виступає як представник дитини. Отже, при стягненні аліментів тільки в двох випадках може мати місце застосування взаємооціночного критерію.

Взаємоцінотний критерій також не застосовується до відносин спільної сумісної власності людей. Ці відносини мають майново-вартісний характер. Однак визначити, яку участь брав кожен з людей у придбанні їх спільного майна, неможливо. Цю обставину відзначав ще Д. Курський, який у пояснювальній записці до проекту КЗпШС РРФСР 1925 р. писав: «Тому в ст. 9 проект встановлює спільну власність подружжя на все те майно, яке у них з'явилося внаслідок їх спільного шлюбного життя, не ставлячи собі явно безнадійного і принципово неправильного завдання врахувати і розчленувати, що і в якій мірі хто з подружжя вніс у цю спільну справу»¹. Закон в цьому випадку встановлює презумпцію рівності частки людей, надаючи право суду в певних випадках відступити від засад рівності частки людей (ст. 70 СК).

Таким чином, більшість сімейних відносин не мають взаємоочіночного характеру. Дана обставина є ще одним підтвердженням того, що сімейне право не є підгалуззю цивільного права.

1 Курский Д. И. Избранные статьи и речи. — М., 1948. — С. 147

Особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими відносинами, в сімейному праві відрізняються від таких самих відносин у цивільному праві. Для особистих немайнових відносин, пов'язаних з майновими, в цивільному праві характерно те, як відзначають у літературі, що об'єктом цих відносин є результати інтелектуальної творчості (твору науки, літератури і мистецтва, винаходу, програми для ЕОМ і т. д.), а також засобу індивідуалізації товарів та виробників (товарних знаків, фірмових найменувань і т. п.), які можуть використовуватися як товари². У сімейному праві особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими, виникають у зв'язку з вихованням дітей у результаті укладання шлюбу, а також у випадках, зазначених у СК, між іншими родичами. Особисті немайнові відносини по вихованню дітей спрямовані на виховання дитини в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток, отримання дитиною загальної середньої освіти, підготовки дитини до самостійного життя (ст. 150 СК). Особисті немайнові відносини між подружжям спрямовані на здійснення турботи подружжя про сім'ю, на побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги (ст. 55 СК). Об'єктом цих правовідносин є блага, які не можуть бути використані як товари. Предметна різнорідність особистих немайнових відносин у галузі цивільного і сімейного права, як зазначає В. Рясенцев, настільки велика, що включення особистих сімейних відносин у систему права було б методологічно невиправданим³.

Однією з особливостей відносин, регульованих сімейним правом, є те, що в цих відносинах часто суб'єктивні права правочинного суб'єкта одночасно є і обов'язком стосовно іншого учасника цих правовідносин⁴. Наведене положення не поділяє Н. Єгоров, який вважає, що суб'єктивні права в принципі не можуть бути одночасно обов'язками. Право батьків на виховання дітей, на його думку, є елементом абсолютної правовідносини, в якій всі інші особи повинні утримуватися від здійснення будь-яких дій, що перешкоджають батькам вихову-

² Див.: Гражданское право Т. 1. — М., 1998. — С. 31: Кра-
савчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных
с имущественными, прав граждан (физических лиц в граж-
данском праве Российской Федерации): Автореф. дис. ...д-ра
юрид. наук. — Екатеринбург, 1994. — С. 1—2.

³ Див.: Рясенцев В. А. Семейное право. — М., 1971. — С. 19.

4 Див.: Рысенцев В. А. Семейное право. — М., 1974. — С. 184.
— С. 5-6: Гражданское право Т. 3. — М., 1999. — С. 265, 306, 406; Рысенцев В. А. Семейное право. — С. 184; Советское семейное право. — М., 1982. — С. 158; Ворожейкин Е. М. Вказ. праця. — С. 187; Антокольская М. В. Вказ. праця. — С. 196.

вати своїх дітей. У правовідносинах між батьками і дітьми на батьках лежить обов'язок по вихованню дітей, який не може одночасно розглядатися і як право на виховання щодо дітей¹. З думкою Н. Єгорова навряд чи можна погодитися. Більш правильно видається точка зору В. Рясенцева, який стверджує, що правовідносини між батьками і дітьми є відносними правовідносинами, бо вони звернені лише до дитини. Одночасно ці права мають абсолютний характер захисту від порушення з боку всіх інших осіб². Як правильно зазначено в літературі, своєрідність відносин, регульованих сімейним правом, полягає в тому, що в них міра юридично значущої і забезпеченої поведінки може бути одночасно і правом, і обов'язком. Так, право батьків на виховання дітей є і їх обов'язком стосовно тих же дітей. Цьому обов'язку відповідає право дітей вимагати від батьків його належного виконання. З іншого боку, праву батьків на виховання дітей відповідає обов'язок дітей не чинити батькам перешкод при здійсненні цього права в інтересах дітей³. Так, ст. 150 СК передбачає обов'язки батьків по вихованню і розвитку дітей, а ст. 151 – права батьків по вихованню дітей.

Одним із доводів прихильників точки зору, згідно з якою сімейне право є частиною (підгалуззю) цивільного права, є те, що відносини, регульовані цивільним правом, тісно переплітаються з відносинами, регульованими сімейним правом⁴, наприклад, спадкове право тісно пов'язане з сімейними відносинами⁵, а відносини власності, що виникають між членами сім'ї, є різновидом відносин особистої власності⁶ (тепер – приватної власності). Дійсно, відносини, врегульовані цивільним правом, тісно переплітаються з відносинами, врегульованими сімейним правом. Це визнають і автори, які вважають сімейне право самостійною галуззю права. Так, О. Косова зазначає, що норми сімейного права пов'язані не тільки з цивільним правом, але і з іншими галузями права: адміністративним, цивільно-процесуальним правом⁷. Однак взаємозв'язок суміжних галузей права характерний не тільки для сімейного права. Тому наведений довід не може бути основою для розгляду сімейного права як самостійної галузі права⁸. Тісно

переплетення відносин, урегульованих цивільним і сімейним правом, пояснюється тим, що цивільне право і сімейне право є галузями єдиного права України, навіть більше, галузями приватного права. Цивільне право посідає центральне місце серед галузей права, регулюючих майнові відносини. Тому його норми можуть субсидіарно застосовуватися до сімейних, трудових, природоресурсових і екологічних відносин. Переплетення норм різних галузей права не означає, що ці норми є нормами однієї галузі права.

Одним із доводів прихильників точки зору, згідно з якою сімейне право повинно бути визнане частиною або підгалуззю, є можливість субсидіарного застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин, яка передбачена в ст. 8 СК України і ст. 4 СК Російської Федерації. Однак з цього не можна, подібно до Н. Єгорова, робити висновок про однорідність особистих немайнових відносин. Ст. 8 СК України, на відміну від ст. 4 СК Російської Федерації, передбачає можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства тільки до майнових відносин між членами сім'ї. Таким чином, можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин і умова, передбачена в ст. 8 СК України і ст. 4 СК Російської Федерації, свідчать не про однорідність цивільних і сімейних відносин, а, навпаки, підтверджують висновок, згідно з яким сімейне право є самостійною галуззю права⁹. Субсидіарне ж застосування норм сімейного цивільного права, як було сказано і як зазначає Є. Суханов, пояснюється тим, що цивільне право становить основу приватноправового регулювання. Тому загальні норми і принципи цивільного права можуть застосовуватися для регулювання будь-яких відносин, що входять до приватноправової сфери, якщо про це відсутні прямі розпорядження спеціального законодавства (тобто в субсидіарному порядку). Це стосується не тільки сфери сімейного права, а й приватноправових відносин, що регулюються інститутами трудового, природоресурсового, екологічного права¹⁰.

Кожна галузь права має не тільки свій предмет, а й метод правового регулювання. Під методом правового регулювання розуміють сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких норми права впливають на регульовані цими нормами суспільні відносини, а також засоби захисту цих відносин. Метод правового регулювання тісно пов'язаний з предметом правового регулювання і визначається ним.

¹ Гражданское право Т. 3. — М., 1999. — С 264-265.

² Рясенцев В. А. Семейное право. — С 51; Советское семейное право. — М., 1982.-С. 49.

³ Див.: Гражданское право Т. 3. — М., 1999. — С. 265.

⁴ Див.: Вильянский С. И. Вказ. праця. — С. 14.

⁵ Див.: Там само.

⁶ Див.: Иоффе О. С Вказ. праця. — С 15

⁷ Див.: Косова О. Ю. Вказ. праця. — С 75;

⁸ Див.: Гражданское право. Т I.— М., 1998. — С. 143-144; Рясенцев В. А. Семейное право. — С. 10; Кодекс о браке и семье Украины: Научно-практический комментарий. — Х., 2001. — С. 12; Толстой Ю. К. Гражданское право и гражданское законодательство // Правоведение. — 1998. — № 2. — С. 147.

⁹ Слід відзначити, що Г. Матвеев заперечував субсидіарне застосування норм цивільного права до сімейних відносин (див.: Матвеев Г. К. Советское семейное право. — М., 1985. — С. 38

¹⁰ Див.: Гражданское право Т. 1. — М., 1998. — С 23.

Сімейно-правовий метод є дозвоільно-імперативним¹, або, більш правильно, імперативно-дозвоільним, оскільки в сімейному праві переважають імперативні норми². Сутність імперативного регулювання, як зазначав І. Покровський, полягає в тому, що веління виходять від єдиного центру, яким є державна влада. Ця влада своїми нормами вказує кожній окремій особі її юридичне місце, її права і обов'язки стосовно цілого державного організму і окремих осіб. Для диспозитивної застави характерно те, що державна влада принципово стримується від безпосереднього владного регулювання відносин. Держава не визначає цих відносин від себе і примусово, а лише посідає становище органу, який охороняє те, що буде визначено іншими. Якщо воно і дає свої визначення, то за загальними правилами, лише на той випадок, якщо приватні особи чомусь своїх визначень не зроблять, отже, лише на заповнення чого-небудь недостатнього³.

Дозвоільність сімейно-правового методу проявляється в тому, що сімейне право наділяє громадян правовими засобами задоволення їх потреб та інтересів в життєво важливій сфері – в галузі сімейних відносин⁴. Однак зміст цих прав визначається імперативно. Імперативний характер розпоряджень, що використовуються, дозволяє сімейному праву однозначно визначати основи побудови сімейних відносин, виключаючи залежність цих основ від довільних рішень або угод учасників сімейних відносин. Так, сімейне право імперативно визначає основні подружні відносини, встановлюючи, що вони повинні будуватися на основі повної рівноправності чоловіка і дружини. Також категоричний сімейний закон у визначенні прав і основних обов'язків батьків перед дітьми, а дітей – перед батьками похилого віку⁵.

Своєрідність, притаманна сімейно-правовому методу, як зазначає В. Рясенцев, виявляється в специфічних рисах сімейних правовідносин⁶. Основу сімейних відносин становить шлюб, спорідненість, усиновлення, прийняття дітей на виховання. Тому вони мають тривалий характер⁷. Сімейні правовідносини мають також особисто-довірчий характер⁸. У зв'язку з цим сімейні права і обов'язки непере-

давані і невідчужувані ні за одностороннім волевиявленням, ні за згодою⁹. Це положення закріплено в п. 1 ст. 14 і п. 1 ст. 15 СК. Особисто-довірчий характер сімейних правовідносин визначає таку особливість правового регулювання сімейних відносин, як недопущення правонаступництва¹⁰. Різними є також підстави виникнення сімейних і цивільних правовідносин. Найважливішою підставою виникнення цивільних правовідносин є договір. Сімейні ж відносини виникають зі шлюбу, спорідненості, усиновлення. Договір, як правило, не може бути самостійною підставою виникнення сімейних правовідносин. Тільки в одному випадку – при встановленні патронату над дітьми – договір є самостійною підставою виникнення сімейних правовідносин (ст. 252 СК). В інших же випадках договір може бути підставою для зміни сімейних правовідносин, але не для їх виникнення. Так, шлюбний договір не може бути самостійною підставою для виникнення сімейних відносин. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності в день реєстрації шлюбу або може бути укладений між подружжям. В останньому разі він набуває чинності з моменту його посвідчення нотаріусом. Разом з тим у шлюбному договорі можна передбачити різний правовий режим для майна подружжя (роздільного або спільного), для окремих предметів, що належить згідно із законом до спільного або роздільного майна подружжя, порядок розділу їх спільного майна у разі розлучення. У шлюбному договорі можна також передбачити порядок користування житлом на момент укладення договору і в майбутньому, а також у разі розірвання шлюбу. В шлюбному договорі можна передбачити і обов'язок однієї з осіб по сплаті аліментів іншій особі незалежно від непрацездатності і потреби в матеріальній допомозі (статті 97-99 СК).

Специфіка сімейно-правового методу регулювання проявляється і в особливому характері санкцій, передбачених в нормах сімейного права, і сімейних правовідносин, що служать захисту. На відміну від цивільного права, яке широко використовує майнові санкції, в сімейному праві вони застосовуються вельми обмежено. У сімейному праві переважають санкції особистого характеру¹¹. У сімейному праві можуть застосовуватися такі засоби захисту прав: встановлення правовідносин; примусове виконання добровільно невиконаного зобов'язання; припинення правовідносин, а також їх анулювання; припинення дій, що порушують сімейні права; відновлення правовідносин, які існу-

¹ Див.: Советское семейное право. — М., 1982. — С. 11.

² Див.: Антокольская М. В. Вказ. праця. — С. 23, 26.

³ Див.: Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — Пг., 1917. — С. 9-10.

⁴ Див.: Советское семейное право. — М., 1982. — С. 11; Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. — Свердловск, 1972. — С. 153.

⁵ Див.: Советское семейное право. — М., 1982. — С. 12.

⁶ Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 13.

⁷ Див.: Там само. — С. 13; Матвеев Г. К. Вказ. праця. — С. 35; Косова О. Ю. Вказ. праця. — С. 73.

⁸ Див.: Ворожейкин Е. М. Вказ. праця. — С. 47, 49; Косова О. Ю. Вказ. праця. — С. 73.

⁹ Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 13; Матвеев Г. К. Вказ. праця. — С. 35; Гражданское право. Т. 3. — М., 1999. — С. 307; Советское семейное право.-К., 1982.-С. 18.

¹⁰ Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 13.

¹¹ Див.: Советское семейное право. — М., 1982. — С. 16.

вали до порушення права; стягнення матеріальної і моральної шкоди, якщо це встановлене СК або договором сторін (ст. 18 СК). Проте не всі засоби захисту сімейних прав є засобом реалізації санкцій у сімейному праві. Так, не є засобом реалізації санкцій встановлення правовідносин, наприклад, встановлення батьківства, материнства і відновлення правовідносин, які існували до порушення права, наприклад, відновлення в батьківських правах. Для сімейного права характерні такі санкції, як витребування по суду дитини, позбавлення батьківських прав, визнання шлюбу недійсним, скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним, стягнення аліментів¹. У сімейному праві, як правило, немає штрафних санкцій (стягнення штрафу, пені, неустойки). Однак ст. 196 СК передбачає можливість присудження неустойки при виникненні заборгованості з вини особи, зобов'язаної сплачувати аліменти на утримання неповнолітньої дитини. Захист сімейних прав звичайно здійснюється судом у позовному порядку на вимогу правомочних осіб.

Разом з тим однією з особливостей захисту сімейних правовідносин є те, що захист певної групи сімейних правовідносин, пов'язаних з реалізацією найважливіших принципів сімейного права (рівноправність чоловіка і жінки в сімейних відносинах, забезпечення інтересів матері та неповнолітніх дітей), здійснюється з ініціативи правомочних органів (органів опіки і піклування, прокурора, інших органів) незалежно від бажання суб'єктів сімейних правовідносин². Особливістю захисту сімейних прав також є те, що захист цих прав у випадках, передбачених законом, може попередньо здійснюватися органами опіки і піклування (п. 1 ст. 19 СК).

Таким чином, розглянуті особливості відносин, що становлять предмет сімейного права, і особливості сімейно-правового методу регулювання свідчать про те, що сімейне право має свій предмет і метод правового регулювання. Інститути сімейного права утворюють свою галузеву єдність, якісно відмінну від галузевої єдності цивільної та інших галузей права, тобто сімейне право є самостійною галуззю права України.

Анотація

В літературі немає єдності щодо поняття сімейного права як галузі права, і це знаходить своє вираження у віднесенні сімейного права або до підгалузі чи частини цивільного права, або до самостійної галузі права. Для вирішення цього питання автором досліджуються поняття сімейного права, предмет та метод його правового регулювання, функції, принципи сімейного права; розглядаються ознаки та особливості сімейних відносин. На цьому підґрунті автором робиться висновок про необхідність визнання сімейного права самостійною галуззю права України.

Ключові слова: сімейне право України, особисті немайнові відносини, майнові відносини, сімейні відносини, предмет правового регулювання, сімейно-правовий метод.

Аннотация

В литературе нет единства относительно понятия семейного права как отрасли права, и это находит выражение в отнесении семейного права либо к подотрасли или части гражданского права, либо к самостоятельной отрасли права. Для решения этого вопроса автором исследуются понятие семейного права, предмет и метод его правового регулирования, функции, принципы семейного права; рассматриваются признаки и особенности семейных отношений. На этой почве автором делается вывод о необходимости признания семейного права самостоятельной отраслью права Украины.

Ключевые слова: семейное право Украины, личные неимущественные отношения, имущественные отношения, семейные отношения, предмет правового регулирования, семейно-правовой метод.

Summary

In the literature, there is no consensus on the concept of family law as a branch of law, and it is reflected in the assignment of family law either to the sub-sectors and parts of civil law, or to an independent branch of law. In order to resolve doubts, the author investigates the concept of family law, the subject and its method of legal regulation, functions and principles of family law, and revealed the peculiarities and characteristics of marital relationship. On this basis the author concludes that there is a need to recognize family law independent branch of law in Ukraine.

Keywords: family law in Ukraine, moral relations, property relations, family relations, the subject of legal regulation of family and legal method.

¹ Див.: Рясенцев В. А. Вказ. праця. — С. 14.

² Див.: Ворожейкин Е. М. Вказ.праця. — С. 258.